

ПОЕТИКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІММІГРАНТСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ АЙН РЕНД «АТЛАНТ РОЗПРАВИВ ПЛЕЧІ»

Парадигмою дослідження є творчість Айн Ренд (справжнє ім'я Аліса Зіновіївна Розенбаум), відомої американської письменниці, філософа, мислителя, творця філософії об'єктивізму, яка досі залишається маловідомою в країнах СНД: літературознавчих розвідок її творчості у вітчизняній науці не існує, що обумовлює актуальність статті. Зазвичай проводять паралелі між творчою долею Айн Ренд, яка була змушена іммігрувати до Сполучених Штатів і стала писати свої твори англійською мовою, і долею Набокова, і разом вони змінили сприйняття і російської, і американської літератури взагалі. Метою дослідження є аналіз поетикальних особливостей найбільш відомого роману Айн Ренд «Атлант розправив плечі» з точки зору проблематики і тематики іммігрантської літератури як своєрідного явища культурного розвитку людства епохи глобалізації.

Іммігрантською літературою називають, зазвичай, твори словесного мистецтва, автори яких пережили різку зміну культурного середовища, а найчастіше і мови. Однак ідентифікується ця література за манерою письма і сама по собі не пов'язана неодмінно з мовою і походженням автора. Для цієї поетики характерна, насамперед, культурна багатшаровість. Більшість письменників, які зараховуються до іммігрантської літератури, пишуть мовою своєї нової батьківщини; інші зберігають мову свого рідного краю, хоча давно живуть в іншомовному просторі. При цьому формальні особливості, теми і мотиви їхніх текстів змушують віднести і їх до іммігрантської літератури. Якщо вірити дослідникам, іммігрантська література – це «не тільки транснаціональний, а й постнаціональний дискурс» (Клаус Шенк).

Незважаючи на велику кількість досліджень і антологій, присвячених проблемам етнічної літератури (в рамках якої розглядають іммігрантську літературу), які з'явилися за останні двадцять років, тільки деякі роботи

стосувалися поетики та проблематики іммігрантської літератури як особливого феномену сучасної літератури. Збірник наукових праць «Нові іммігрантські літератури в Сполучених Штатах» (1996) під редакцією Алпай Шарми Ніпплінг пропонує дослідження літератури майже кожної основної етнічної групи сучасних США (азіатсько-американської, карибсько-американської, європейсько-американської, мексикансько-американської), торкається їх літературно-культурної історії та основних проблем в сучасному літературному просторі, однак залишає без уваги те, що об'єднує представників різних країн і народностей в рамках загальної іммігрантської літератури. Томас Дж. Ферраро в роботі «Етнічні переходи: літературні іммігранти в Америці ХХ ст.» (1993) концентрує увагу на оповідній техніці письменників-іммігрантів, а Магдалена Дж. Заборовська вивчає гендерні аспекти творчості письменників-іммігрантів, але їх вибір авторів обмежується тільки вихідцями зі Східної Європи. У вступі до своєї роботи Т. Дж. Ферраро пояснює, що його найбільше цікавлять питання імміграції та соціальної мобільності, як представники етнічних меншин стають письменниками, їх культурне дистанціювання, але з усього розмаїття поетикальних прийомів, які використовують у своїй творчості письменники-іммігранти, дослідник зупиняється лише на питаннях оповідної манери. Велике коло проблем, пов'язаних з поетикою і семантикою творів письменників-іммігрантів, залишається за межами інтересів сучасних дослідників.

Насамперед, слід розрізняти емігрантську й іммігрантську літератури. Письменники-емігранти розглядаються в рамках літератури своєї покинутої батьківщини, в той час як письменники-іммігранти орієнтуються в основному на аудиторію своєї нової батьківщини і нову літературну традицію, зберігаючи і власну літературно-культурну своєрідність. Існує думка, що іммігрантська література (якщо це жанр *personal story*) майже вся присвячена опису «пристосування в новій країні». У статті, присвяченій проблемі переходу літератури емігрантської в іммігрантську в рамках постколоніального дискурсу, американська дослідниця Карін М. Мардоросіан підкреслює, що, на її думку, іммігрантська література швидше представляє нову естетичну програму, а не

країну або тематику, програму, яка відмовляється від протиставлення модернового і традиційного, надбаної країни і батьківщини, що визначає дискурс емігрантської літератури [4, 21]. Письменники-емігранти вважаються краще підготовленими для «об'єктивної» точки зору на два світи, залишаючись нейтральними спостерігачами, посередниками між культурами; письменники-іммігранти схильні до руху, змішування культур, рас і мов, чия ідентичність більше не пов'язана з тим, хто вони є, а з тим, ким вони стали, що дає простір і для переосмислення традиційної культури минулого [4, 16]. Це пояснює і поширення автобіографічних мотивів у творчості письменників-іммігрантів. Як пише М. Тлостанова, для недавніх іммігрантів написання такого автобіографічного оповідання знаходить символічний сенс тому, що означає ще й вростання в нову мову – усвідомлення себе в новому культурному просторі, в новій системі мислення [3, 249].

Проблема національної ідентифікації (і самоідентифікації) письменника має не тільки етнодемографічний (що не стосується літературознавства) і біографічний (що має значення для літературознавства), але і власне літературознавчий аспекти. Для літературознавства ця проблема має значення принаймні у зв'язку з визначенням місця письменника в національній літературі. Потім – ширше, звертаючись вже не тільки до національної, але й до тісно пов'язаної з нею культурної ідентифікації, – питання про належність до національної культури, що впливає на вивчення творчості письменника, ідейно-художньої специфіки його творів тощо. Двомовний письменник завжди відчуває спокусу або, принаймні, має більш широкі можливості залучити у свою творчість іншомовний, і тим більше іншокультурний матеріал. Це, з одного боку, ускладнює сприйняття тексту його читачем і критиком, а з іншого – збагачує його, доповнює елементами іншої лінгвокультурної системи, тобто допомагає більш повно і точно передати думку автора. М. К. Кабакчі підкреслює, що для тексту, створеного двомовним автором, існує дві суперечливі тенденції: тенденція полегшити сприйняття тексту читачем через залучення повнішої і більш різноманітної інформації і тенденція ускладнювати

перцепцію через використання форм, що багато у чому незрозумілі монолінгвальним і монокультурним читачам без їх коментування [1, 115]. Тобто двомовний письменник сам вирішує, чи треба йому адаптувати іншомовні та іншокультурні реалії і як це робити, тому що його основна мета – це ознайомити широку читацьку аудиторію з надбаннями іншої культури і інакшого світосприйняття.

Роман Айн Ренд «Атлант розправив плечі» – один з найвпливовіших художніх творів сучасності. За опитуваннями бібліотеки Конгресу, це друга після Біблії книга, яка змінила життя американських читачів. Роман вважається американським, насамперед, не лише через вплив, який він справив на США, але й через місце дії, хоча це питання дуже суперечливе. Як вважає Б. Г. Розентал, письменниця відобразила своє знання про життя у Радянській Росії на американському тлі та піддала критиці радянські цінності та ідеали, які, на її думку, проклали шлях більшовицькій революції і жорстокому диктаторству [7, 195]. Дійсно, коли йдеться про величезну економічну кризу, що нібито сталася у Сполучених Штатах, насправді письменниця говорить про той занепад і руйнування, що сталися після Жовтневої революції у Росії.

Ренд застосовує свої знання про Росію еkleктично, не зупиняючись на таких важливих подіях, як Перша світова війна і період нової економічної політики, але спроба захопити заводи Рієрдена могла би мати місце у жовтні 1917, і пізніше вони були б націоналізовані. Щодо головної героїні роману, Дегні Теггарт, то вона керує залізницею, і Ренд на прикладі компанії Дегні показує, що може статися, коли руйнується транспортна система, як це трапилося у Росії у перші роки після революції. Поступово електрика теж зникає, і коли Нью Йорк занурюється у повну темряву, це нагадує апокаліптичний кінець людства. Країною намагаються керувати так звані грабіжники (looters), і один з них, Везлі Моуч, доповідає, що Каліфорнія розпалася на частини через громадянську війну, що почалася там, і тепер планує вийти з Союзу; до того ж ніхто не знає, хто зараз при владі, тому що численні сутички трапляються усюди [5, 1108]. У цьому детальному описі

катастрофи, що руйнує найбільший штат країни, можна простежити паралелі з подіями в Україні 1918 року, коли численні партії та угруповання роздирали країну на шматки. Раніше Дегні розмірковує про долю фермерів, яких позбавили води, приладів, навіть зерна, але наказали виростити урожай [5, 917]. Ці події також нагадують голодомор у Поволжі у 1920-21 роках і пізніше, у 1933 році, в Україні, коли залишки врожаю були експропрійовані.

На противагу загальній думці, що саме робітники мають право на досягнення виробництва і навіть мистецтва, Ренд доводить, що гроші треба заробляти, а не націоналізувати. Один з головних героїв роману, Франсіско д'Анконія, постулює, що кожна чесна людина заробляє залежно від своїх здібностей [5, 411]. Це відповідь письменниці тим економістам і філософам, хто вважав гроші джерелом зла та морального занепаду, коли, наприклад, паперові банкноти зникли під час громадянської війни у Росії. На думку Франсіско, гроші – це основа морального існування, і тому, якщо гроші вважаються злом і водночас засобом існування, неможливо для людини залишатися доброю і продовжувати щось виробляти, якщо вона знає, що врешті-решт грабіжники позбавлять її заробленого. Наприкінці своєї промови перед Рієрдемом Франсіско славить саме Америку як країну грошей, де з'явилася людина нової формації, яка зробила себе сама, і це був американський промисловець [5, 414]. Тобто Ренд протиставляє дві позиції – російську і американську, ситуацію повного контролю, де людина позбавлена можливостей вільного розвитку і прагнення, де уряд вирішує усе, і громадяни лише виконують накази, і американську модель інноваційного розвитку з її головним призивом до самовдосконалення, і наочно демонструє усі переваги останньої.

Цікавою ілюстрацією до подій у Радянському Союзі можна вважати іронічне зображення наслідків колективізму на фабриці Старнзів, коли нащадки вирішили побудувати кооператив за принципом «від кожного за здібностями, кожному за потребами». Усі отримували однакову зарплатню, і кожен мав право подати заяву про додатковий дохід за власними потребами. Усе здавалося дуже розумним і морально вдосконалим, але закінчилося

катастрофою і руйнуванням колись процвітаючої фабрики. Здібні люди мусли працювати більше, але отримували менше, ніж не такі талановиті працівники, і врешті-решт вони були змушені покинути цю фабрику. Коли Дегні випадково натрапила на неї, та виглядала ніби після війни або вибуху: без електрики, води і жодної людини. Ця картина занепаду стає пересторогою для майбутньої катастрофи усього людства, якщо воно не відмовиться від ідей альтруїзму і добродійності на користь здорового егоїзму і цілеспрямованості.

Тому можна вважати, що «Атлант» Ренд і не зовсім література, а пропагандистський витвір, який представляє своєрідне дзеркальне відображення художньої концепції соціалістичного реалізму з його обов'язковим політичним посланням, і тому у відриві від цього послання роман обговорювати досить складно. Послання має потужний надихаючий ефект, і в цьому теж є схожість з творами соцреалізму, тому що соцреалізм не просто описує певну реальність і властиві їй специфічні конфлікти, але повинен заряджати бадьорістю одну зі сторін цього конфлікту. У цьому відношенні, звичайно, роман Айн Ренд написаний саме з такою метою: він повинен вселити впевненість у тих, хто цю впевненість в деякий історичний момент втратив. І зовсім не випадково, що цей роман з'являється саме наприкінці 40-х років. У ньому діють персонажі-функції, індивідуальні особливості яких відповідають їх політичній ролі. Наприклад, у поганих персонажів, які дотримуються неправильних ідей, нездоровий колір обличчя, свинячі оченята; у позитивних, навпаки – високий зріст, краса, сексуальність. Згідно з концептами соціалістичного реалізму, позитивні герої не мають права на сумніви і невизначеність і йдуть до своєї мети, керуючись ідеалами революційного перевтілення реальності.

Цікаво подивитися на роман Ренд з точки зору його перегукування з іншими творами російського соцреалізму, насамперед, з романом Чернишевського «Що робити?». Сама письменниця визначала своє місце у літературі як продовжувача великої романтичної традиції минулого, коли автори не відтворювали події, як вони були, але показували, як це мало бути, і

саме у цьому Ренд бачила найвище призначення літератури [6, 113]. І роман Чернишевського, і твір Ренд зображують долю молоді жінки, яка є або стає підприємцем. Ця жінка мріє побудувати новий світ на уламках старого, і ця інша реальність буде кращою і більш раціональною. Так само, як Джон Галт розповідає Дегні про свій ідеал суспільства майбутнього, Віра Павлівна пропонує свою мрійливу ідею нового вдосконаленого суспільства. Кожен роман закінчується тим, що нове приходить на зміну старому, хоча у Чернишевського ця думка більш завуальована. В обох романах присутня певна загадковість з елементами любовної мелодрами, де боротьба за права жінок підкріплена моральною і філософською дидактикою. У радянські часи у Короткому літературному словнику Є. І. Покусаєв визначав «Що робити?» Чернишевського як публіцистичний, суспільно-філософський, просвітницький роман, якого ще не знала російська література [2]. Те ж саме можна сказати про роман Айн Ренд, але з точки зору літератури США.

З іншого боку, письменниця дуже ретельно досліджує дуже важливий для російської ментальності мотив страждання і самопожертви, хоча ця ідея сходиться ще до часів християнства, коли образ приниженого і багатостраждального Христа став ключовим для розуміння ідеї порятунку через муки. Б. Г. Розентал звертає увагу, що у західному християнстві мотив страждань Христа втратив свій вплив після подій Реформації та Просвітництва, але у російській культурі містика страждання, аскетизм і приниження залишилися головними цінностями [7, 209]. Порятунок через страждання є головним мотивом романів Достоевського, для кого, як і для більшості росіян, приниження і кохання були складовими християнської етики. Російська література взагалі багата прикладами багатостраждальних людей, коли, як у творах Лева Толстого або Чехова, страждання перетворювалося на чесноту. Щодо Айн Ренд, вона не вважає страждання моральною якістю і наполягає на необхідності боротися проти будь-якого прояву приниження. Один із представників грабіжників, Лосон, заявляє, що світ створюється заради маленьких людей, і треба змусити багатих та сильних піклуватися про слабих,

немічних, хворих та пригноблених [5, 540]. Ренд дуже іронічно підходить до цієї ідеї про звеличення маленької людини, і тому Лосона змушують замовчати його співрозмовники, ніби намагаючись довести, що за цими словами про Еру Кохання насправді не має нічого, крім дешевих гасел і заялжених фраз.

Новим Христом стає найбільш загадковий персонаж роману Джон Галт, який розробляє власний сценарій апокаліпсису, коли сили зла отримують більше влади, і нарешті ірраціональне вибухає буквально і фігурально, і країну вкриває темрява. Його місія закінчена, і хоча його вважають руйнівником, насправді він рятує і творець, який наважився піти проти юрби і влади і звільнити дух насправді гідних людей. На останній сторінці роману він проголошує, що дорога вільна, і вони можуть повертатися у світ, і рисує у повітрі знак долару замість знаку хреста [5, 1168]. Він, ніби справжній Христос, зник, а потім повернувся до життя, щоб разом зі своїми однодумцями будувати суспільство майбутнього, яке буде керуватися ідеями творчості, натхнення, незалежності думок і вільного розвитку.

Таким чином, Айн Ренд, виходячи з власного досвіду, отриманого під час навчання на зразках російської ліберальної думки і літературної традиції страждання і пригнічення, а також в умовах існування у межах тоталітарного суспільства, створює повну альтернативу соціалістичного способу розвитку і доводить необхідність розглядати капіталізм як моральний ідеал. Її персонажі з роману «Атлант розправив плечі» доводять чесноти раціоналізму, виробництва і торгівлі і нівелюють паразитизм і владу, що ховаються під масками альтруїзму і добродійності. Важливість подій, що призводять до руйнування старого способу життя і будівництва нового світу, вільного від уславлення маленької людини, де егоїзм проголошують необхідною умовою вдалого самовдосконалення, закладають основи для нової філософії і морального кодексу індивідуалізму. Це роман не лише про соціально-політичну революцію, але й про зміну стереотипів і власного світогляду, коли саме в умовах існування в іншому культурному і мовному середовищі письменниця спромоглася по-іншому побачити своє минуле і долю своєї втраченої батьківщини. Власний

літературно-культурний досвід, підкріплений новими відчуттями і враженнями став запорукою вдалого літературного експерименту, який призвів до появи в літературі США філософського роману іншого спрямування, одночасно наповненого таємницями і пересторогами щодо майбутнього людства. Це питання потребує подальшого вивчення у парадигмі літературного діалогу з письменниками схожої творчої долі, наприклад, з Володимиром Набоковим або Йосипом Бродським, твори яких також розглядаються у межах іммігрантської літератури.

Список використаних джерел

1. Кабакчи М. К. Билингвизм как ключевой фактор авторизованого перевода художественного произведения / М. К. Кабакчи // Вестник СПбГУ. Сер. 9. – 2011. – Вып. 3. – С. 111–117.
2. Покусаев Е. И. Чернышевский Н. Г. / Е. И. Покусаев // Краткая литературная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/kle/kle-abc/ke8/ke8-4661.htm>
3. Тлостанова М. Эра Агасфера, или Как сделать читателей менее счастливыми / М. Тлостанова // Иностранная литература. – 2002. – № 1. – С. 238–251.
4. Mardorossian C. M. From Literature of Exile to Migrant Literature / Carine M. Mardorossian // Modern Language Studies. – 2002. – Vol. 32. – No. 2. – P. 15–33.
5. Rand A. Atlas Shrugged / Ayn Rand. – N. Y. : Plume Book, 1999. – 1171 p.
6. Rand A. The Romantic Manifesto : A Philosophy of Literature / Ayn Rand. – N. Y. : World Publishing Co., 1969. – 208 p.
7. Rosenthal B. G. The Russian Subtexts of Atlas Shrugged and the Fountainhead / Bernice Glatzer Rosenthal // The Journal of Ayn Rand Studies. – 2004. – Vol. 6. – No. 1. – P. 195–225.

Анотація

Метою дослідження є аналіз поетикальних особливостей найбільш відомого роману Айн Ренд «Атлант розправив плечі» з точки зору проблематики і тематики іммігрантської літератури як своєрідного явища культурного розвитку людства епохи глобалізації.

Ключові слова: Айн Ренд, іммігрантська література, поетикальні особливості, глобалізація.

Summary

The research paradigm is creative works by Ayn Rand, a famous American writer, philosopher, thinker, who remains little-known in the CIS countries, and literary study of her works there does not exist. The purpose of the research is to analyze poetical peculiarities of Ayn Rand's best-known novel "Atlas Shrugged" from the point of problems and themes of immigrant literature as a peculiar phenomenon of mankind's cultural development in the epoch of globalization.

Immigrant literature comprises, as a rule, works of fiction, the representatives of which experienced a sharp change of cultural environment and their language. For literary studies, this issue is relevant to the process of identifying a writer's place in the national literature. Then – wider, taking into account not only national, but also cultural identification connected with it, – there is the question of a writer's belonging to the national literature which influences his/her perception from the point of determining ideological and artistic features of his/her works.

Ayn Rand's "Atlas Shrugged" is considered an American novel due not only to the impact it made in the USA, but also to the setting, though this aspect is quite controversial, for when it describes a huge economic crisis supposedly occurring in the United States, the writer means destruction and despair which happened after the October revolution in Russia. At the same time, the writer glorifies the USA itself as a country of money where a person of another formation appeared, so called a self-made man, and it was an American industrialist. That is Rand opposes two concepts – Russian and American, the situation of the total control where a person is deprived of

the possibility to develop freely and dream, where the government decides everything, and citizens only fulfill orders, and an American model of innovative development with its main call for self-improvement, and demonstrates vividly the advantages of the latter. Her literary and cultural experience, strengthened by new sensations and impressions, becomes the foundation of a successful literary experiment which results in bringing to life a philosophical novel of a new direction in the U. S. literature, a novel filled with mysteries and warnings about the future of mankind.

Key words: Ayn Rand, immigrant literature, poetical peculiarities, globalization.